

Верховний
Суд

Касаційний господарський суд

Види шкоди довкіллю, принципи її відшкодування та методика оцінки екологічних збитків

Ганна ВРОНСЬКА – суддя Верховного Суду

Види шкоди довкіллю

Війна спричиняє широкий спектр шкоди — від миттєвого фізичного знищення до відстроченого хімічного чи біологічного впливу.
Прийнято виокремлювати пряму і непряму шкоду.

Окрему категорію становить кумулятивна шкода — це поєднання низки окремих впливів, які разом формують новий рівень загрози для довкілля. Наприклад, одночасне забруднення води та ґрунтів на території заповідника, поряд із знищенням лісів, створює ефект «екологічної воронки», з якої природа не може самотійно відновитися

Також за тривалістю дії шкода поділяється на короткострокову (наслідки однієї події, що зникають за кілька днів), середньострокову (наслідки, що зберігаються протягом тижнів і місяців) та довгострокову (наслідки, які впливатимуть на екосистему роками або десятиліттями). За охопленням — локальна, регіональна або транскордонна. Саме останній тип шкоди становить серйозну загрозу для міжнародної екологічної безпеки та є підставою для міжнародного розгляду

Принципи відшкодування шкоди в екологічному праві

1. Принцип «забруднювач платить».
2. Принцип превенції.
3. Принцип відновлення.
4. Принцип справедливості між поколіннями.
5. Принцип обґрунтованості та наукової точності.

Принцип «забруднювач платить»

Його сутність полягає у тому, що особа або держава, яка завдала шкоди довкіллю, повинна нести відповідальність за її усунення та компенсацію. У міжнародному вимірі це означає обов'язок держави-агресора повністю відшкодувати збитки, спричинені природному середовищу іншої держави.

Принцип превенції

Згідно з ним, шкоду довкіллю слід не тільки ліквідовувати, але й запобігати їй усіма можливими засобами. У воєнному праві цей принцип трансформується в обов'язок сторін конфлікту утримуватися від застосування методів ведення війни, які мають або можуть мати згубний вплив на екосистеми.

Принцип відновлення

Він означає, що компенсація має включати не лише грошове відшкодування, але й реабілітацію навколишнього середовища — відновлення річок, лісів, популяцій тварин, очищення ґрунтів тощо.

Принцип справедливості між поколіннями

Збереження довкілля у стані, придатному для життя майбутніх поколінь. Цей принцип має особливе значення у воєнний час, коли наслідки шкоди можуть бути відкладеними на десятиліття вперед.

Принцип обґрунтованості та наукової точності

Вимагає, щоб усі оцінки шкоди були засновані на достовірних даних, актуальних методиках, незалежній експертизі та доказах, що відповідають вимогам національного й міжнародного процесуального права.

Пунктом 3 частини першої статті 91 КПК України передбачено, що в кримінальному провадженні підлягають доказуванню, зокрема, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням

Обвинувальний акт має містити відомості про розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (пункт 7 частини другої статті 291 КПК України)

Висновок експерта

Одним із процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні є висновки експертів (частина друга статті 84 КПК України).

Згідно зі статтею 101 КПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучена експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи

Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Разом з тим висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирoku.

Судова експертиза

Статтею 1 Закону України «Про судову експертизу» передбачено, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Особливість висновку експерта

Особливість висновку експерта полягає в тому, що предметом його дослідження є обставини, встановлення яких потребує наявності спеціальних знань. Отже, висновок експерта дозволяє встановити певні специфічні обставини, які не можуть бути встановлені іншими доказами (засобами доказування).

Методики проведення судових експертиз

Методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Так, зокрема, Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 04.04.2022 року №167 затверджено Методику визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та / або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану.

Механізм відшкодування шкоди

Відповідно до статті 127 КПК України підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення.

Крім того, шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діям, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні.

Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану

Методика визначає порядок розрахунку розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам державами, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами через забруднення ґрунтів, засмічення земель, допущених унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану внаслідок їх дій або бездіяльності на усіх землях України незалежно від їх категорій та форм власності.

Методика застосовується для визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам унаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану.

Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства

Методика встановлює порядок розрахунку розмірів відшкодування шкоди органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами, через забруднення земель хімічними речовинами, їх засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, допущеного внаслідок дії чи бездіяльності і поширюється на всі землі України незалежно від їх категорії та форм власності.

Методика застосовується під час встановлення розмірів шкоди від забруднення (засмічення) земель будь-якого цільового призначення, що сталося внаслідок несанкціонованих (непередбачених проектами, дозволами) скидів (викидів) речовин, сполук і матеріалів, внаслідок порушення норм екологічної безпеки у разі зберігання, транспортування та проведення вантажно-розвантажувальних робіт, використання пестицидів і агрохімікатів, токсичних речовин, виробничих і побутових відходів; самовільного розміщення промислових, побутових та інших відходів.

Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання

Методика спрямована на визначення розміру шкоди, заподіяної державі, територіальним громадам, юридичним особам та громадянам, на всіх категоріях земель внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання (далі – розмір шкоди).

Методика розрахунку і оцінки шкоди від забруднення повітря пов'язаного з війною, надзвичайними ситуаціями та іншими небезпечними подіями

Методика визначає розрахунок маси неорганізованих викидів забруднюючих речовин або сумішей таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів шкоди завданої такими викидами.

Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами

Методика встановлює порядок визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Ця Методика застосовується уповноваженими особами, які здійснюють державний нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, при визначенні збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів

Методика спрямована на реалізацію Директиви 2006/11/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 лютого 2006 року про забруднення, спричинене деякими небезпечними речовинами, що скидаються до водного середовища Співтовариства, і розроблена відповідно до [Водного кодексу України](#) та [Закону України](#) "Про охорону навколишнього природного середовища".

Методика встановлює порядок визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, у разі:

- забруднення водних об'єктів, у тому числі пов'язаного із наднормативними скидами у водний об'єкт забруднюючих речовин та фізико-хімічних показників (далі – забруднюючі речовини) із зворотними водами або забруднюючих речовин у чистому вигляді, у складі продукції чи сировини, засмічення сторонніми предметами, матеріалами, відходами та/або іншими речовинами, крім випадків забруднення та/або засмічення територіальних і внутрішніх морських вод та виключної морської економічної зони України із суден, кораблів та інших плавучих засобів;
- забруднення поверхневих та підземних вод під впливом полігонів (сміттєзвалищ) твердих побутових та промислових відходів;
- самовільного використання водних ресурсів за відсутності дозволу на спеціальне водокористування або у разі перевищення встановлених у дозволі на спеціальне водокористування лімітів;
- забору, використання води та скиду забруднюючих речовин із зворотними водами у разі перевищення лімітів забору води, лімітів використання води, лімітів скидання забруднюючих речовин та нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування.

Методика обчислення розміру збитків від забруднення нафтою

Методика встановлює основні вимоги до обчислення розміру збитків, завданих державі внаслідок забруднення навколишнього природного середовища, що сталося у разі витоку або зливу нафти із суден, а також суб'єктам господарської діяльності, які зазнали збитків внаслідок витрат на попереджувальні заходи або заходи з відтворення природних ресурсів, які були фактично вжиті або мають бути вжиті, чи внаслідок неодержаних через порушення господарської діяльності доходів, відповідно до Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 року.

Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації

Методика визначає порядок розрахунку розміру шкоди та збитків, завданих природно-заповідному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Окрім застосування зазначених методик, ключовим є формування підходів до оцінки комплексної шкоди довкіллю, яка має кумулятивний характер. У багатьох випадках знищення одного компонента екосистеми призводить до каскадних ефектів — наприклад, підриг дамби не лише змінює гідрологічний режим, а й зумовлює деградацію ґрунтів, загибель рибних популяцій, міграцію птахів та зникнення флори на затоплених або осушених територіях

Одним із ключових завдань держави в умовах збройного конфлікту є не лише фіксація екологічних збитків, а й створення ефективного механізму їх відшкодування. Питання компенсації шкоди довкіллю, завданої внаслідок екоциду, перебуває на перетині екологічного, міжнародного, фінансового та адміністративного права.

Висновки

Відшкодування збитків внаслідок екоциду — це не лише юридичний інструмент, а й моральний імператив, який вимагає від держави, суспільства й правничої спільноти принципової, системної й довготривалої відповіді.

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ